

még a Római Birodalomnál is jobban tudott egységes gazdasági és politikai rendszerbe integrálni különböző nyelvű és kultúrájú népcsoportokat, hanem az is, hogy a „birodalom” maga ebben az esetben aránylag nagy méretek mellett is homogén.

Ahogy Kennedy írja: „Nagy-Britannia földrajzi kiterjedése, népessége és természeti kincsei azt sugallnák, hogy a világ gazdaságának és hatalmának 3-4%-át kellene birtokolnia, és minden más kb. ezzel arányos, de épp azért, mert a többi dolog nem ezzel arányos, vált lehetővé [...], hogy a brit birodalom virágkorában a világ gazdaságának és hatalmának 25%-a fölött rendelkezett, és mivel ezek a kedvező körülmények eltűntek, most nem történik más, mint hogy visszatér »természetesebb« mértékhez. Ehhez hasonlóan azt állíthatjuk, hogy az Egyesült Államok földrajzi kiterjedése, népessége és természeti kincsei okán a világ gazdaságának és hatalmának 16-18%-ára tarthat igényt, de a kedvező történelmi és technikai feltételek miatt 1945-re ez a részesedés több mint 40%-ra növekedett, és [...] olyan folyamat első útjára lépett vagyunk szemlélőik, amikor a rendkívül magas számokról visszatér a »természetesebb« arányokhoz.”

Egy ország nemzetközi súlyának, befolyásának a „természetes” mértékén persze lehet vitatkozni. Ha olyan mutatókat, illetve trendeket veszünk alapul, amelyek egy korábbi korszakbeli – esetleg kivételesen nagy – nemzetközi szerephez képest csökkenést jeleznek, akkor akár még Magyarországról nézve is számos fontos állam sorsa fölött sajnálkozhatunk. Ilyen lehet például Franciaország. Kennedy könyvének közvetett szellemi előzményei között bizonyára szerepel (noha az irodalomjegyzékben nem található meg) egy, 1976-ban napvilágot látott és főleg Franciaországban nagy vihart kavart könyv, A FRANCIA BÉTEGSÉG. Ebben Alain Peyrefitte, a nagy hatású gaulle-ista közíró és politikus Nagy Károlyig visszanyúlva, magabiztosan és szellemesen, de legalábbis egyoldalú történelmi szemléletben és nem félreérthető politikai céllal mutatja be a francia nemzet több mint évezredes útját „lefelé”.

Az Egyesült Államok ennek az útnak még csak az elején tarthat. A kérdés persze nemcsak az, hogy mi lesz Amerikával, hanem inkább az, hogy mikor válik ismét „kétpólusúvá” a világ, és melyik ország vagy régió emelkedik ki olyan világhatalomként, amelynek

ellensúlyozására talán megint az Egyesült Államoknak kell majd vállalkoznia. Újabb „tündöklés” lesz-e az vagy már a „bukás” előjátéka?

Török Adám

K Ö N Y V M O L Y

KOLUMBUSZ FELFEDEZTE AMERIKÁT, AMERIKA FELFEDEZI KANTOT

Thomas Bernhard: *Immanuel Kant*

In: *Stücke 2*

Suhrkamp Taschenbücher, 1988. 339 oldal, 20 DM

„Kant tanzt”, ez a bámulatot a megdöbbenéssel elegyítő felkiáltás egy papagájtól származik. E tollas kétlábú állat a rendszertanban a psittacus erithacus, a köznapibb létezésben a Friedrich nevet viseli. Két év múlva ünneplő övönedik születésnapját, gazdája, Immanuel Kant szerint a „valódi filozófus an sich”, így aztán ő az, akinek legfontosabb előadásait először felolvassa, mindig a legelső sorban kap helyet, nem csoda hát, hogy „a leggyűlöltebb lény az egyetemi professzorok körében”. Kant táncol – e groteszk tény joggal vivhatja ki nemcsak egy papagáj, de az olvasók vagy színházlátogatók bámulatát is. Mindezen eszelős furcsaságok a nagy osztrák színdalommester 1978-ban írt és ugyanebben az évben Claus Peymann rendezésében Stuttgartban bemutatott komédiájában esnek meg. Mi ez? – kérdezzük egymást tanácstalan riadtsággal. Téboly? Fityisz mindenkinek? Félbolond blaszfémia? A bőrébe nem férő osztrák bohóc egyik újabb pofátlan csínytevése?

E kérdések megválaszolása előtt lássuk a cselekményt! Egy hatalmas, minden luxusigényt kielégítő óceánjáró fedélzetén vagyunk. A hajó Amerikába tart. Hogy mikor? Erre nehéz volna pontos választ adni. Bizonyos utalásokból arra következtethetnénk, hogy 1934-ben járunk, „húsz évvel a Titanic

katasztrófája után". De később más tények megcáfolják ezt a vélekedést. Így csak időhátarokat adhatunk meg: legkorábban 1934-ben, legkésőbb 1992-ben. A darab maga a tömény anakronizmus, így a pontosabb időjelölésnek nincs különösebb szerepe. Vadul különös társaság gyűlt össze a fedélzeten. Itt regnál mindenekelőtt Immanuel Kant, a híres königsbergi filozófiaprofesszor, aki zöldhályog-operációra indul Amerikába, hogy megmentse a szeme világát. Kísérői, természetesen a papagájt most nem számítva, felesége, valamint fivére, Ernst Ludwig, aki amolyan lakájszerepet tölt be nagyszerű bátyja oldalán, „*urának hű szolgája*”, amint e Grillparzer-utalással a Kardinális jellemzi a helyzetet. És ezzel már a mellékbolygónál vagyunk, a nemzetközi társasági élet féldióta prominenseinél, a diszkrét bájukat vesztett burzsoáknál, a műtérdkalácsot hordó Milliomosnónél, aki eljegyzését tartja a hajón, és aki egy háromméteres átmérőjű, völégénye testmagasságával azonos, 176 cm magas marcipántortát süttet az esemény fényét növelendő; itt van a műgyűjtő Sonnenschein, Goya-specialista és Kubin-őrült; a Kardinális, komoly esélyese a következő pápaválasztásnak; a kissé arctalan Admirális, titkos közvetítője a francia és az angol kormány közötti tárgyalásoknak; az elegáns slemil Steward, akinek Kant asszony folyamatosan sugdos valamit a fülébe; és a még elegánsabb Kapitány, aki szerint ez az utazás bekerül nemcsak a hajózás, de a filozófia történetébe is. Csupa félbolond fecsegő, szerepjátszó majom, mondhatnánk megvetően, de hogyan vélekedünk Kantról, aki ugyancsak nehezen felel meg a filozófiatörténeti kézikönyvekből elsajátított ismereteinknek? Általában is: történeti megközelítéssel itt mit sem kezdhetünk. A történelmi Kant 1804. február 12-én meghalt (különös módon ugyanezre a napra esett Bernhard halála is 1989-ben), felesége soha nem volt, a nőktől már-már legendásan távol tartotta magát, fivérével legfeljebb igen ritka levelezésre szorítkozott, Friedrich nevű papagájáról nem tudunk a környezetében. Tény viszont, hogy fél szemére vak volt, és hogy élete utolsó öt évét szinte teljes elbárgyulásban töltötte. Ez a Kant akkor hát nem az a Kant. Bernhard egy Antonin Artaud-tól vett mottóval kísérli meg eljárását igazolni: „...a színházban nem az életet kell ábrázolni”. Mind-

amellert Bernhard van olyan minden hájjal megkent színházi szerző, hogy víziójában a „valóságábrázolás” felületesebb igényének is eleget tegyen. Ezt a drámaírói elemi udvariasági szabályának nevezném. A dráma végén Kantot ugyanis a Columbia Egyetem szemészprofesszorainak küldöttsége helyett az elmeegógyintézet ápolói várják a New York-i kikötőben. Ekkor, e csattanó tudatában, a darab felfogható a legföldhözragadtabb bohóc-tréfaként is, egy spiritualizált Molnár Ferenci vagy dürrenmatti dramaturgia szabályai szerint: van valaki, aki azt képzelet magáról, hogy ő Kant, a híres filozófus, környezete jól tudja ezt (talán ezért sugdolózik annyit a feleség a Stewarddal), de egyszerűbbnek és szórakoztatóbbnak tartja, hogy ráhagyja a képzelődőre mindezt. Az amerikai út ekkor a feleség körmönfont összeesküvéseként lepleződhetik le, így aztán végleg biztonságban tudhatja magát tébolyult és zsarnoki férjétől. Kétségtelen, hogy ez az intellektuális bulvárérzet is benne rejlik a szövegben. De mi van akkor, ha „tényleg” a filozófus Kantról van szó? Ha a darab nem a „valóságot” ábrázolja, de annak metafizikusabb vetületét, Kant, a történelmi Kant életének mintegy meghosszabbítását a szó több értelmében is, egy gondolatkísérletet, feltételezve azt, hogy a königsbergi remete nem halt meg, de beleélté magát a mi századunkba? E gondolat teljesen törvényesnek nevezhető művészileg. Az idők során ugyanis Immanuel Kant sokkal többé vált a tudatban, mint egyike a világ legnagyobb gondolkodóinak: *mitológikus figurává lett*, aki ebben a minőségében képes túllépni tér és idő földi törvényeit. Ha Racine és Corneille megtehették, hogy a görög mitológia hőseit rokokó ruhában léptették fel színpadukra, ha a németalföldi festők koruk jelmezében ábrázolhatták a bibliai őstörténet szereplőit, akkor Bernhard eljárása tökéletesen legitimnek, a művészettörténetből már jól ismert régi gesztus felelevenítésének tekinthető.

Így Kant, a filozófus helyett Kant, az ember kerül az ábrázolás középpontjába. Bernhard régi mániája, hogy a világban minden és mindenki esendő és elkorcsosult. A nagy ember, a nagy művész sem kivétel, sőt éppen ő a legesendőbb, a legnevetségesebb. A nagy ember pózai mögött többnyire kétségbeesés, tragikomikus szerencsétlenkedés rejtőzik. Minden, amit kimondunk, badarság (Un-

sinn), annál nagyobb, minél nagyobb, aki ki-mondja. Ezek a groteszk bohócok legalább tudatában vannak önnön szerencsétlenségüknek, jól tudják, hogy meg nem értheti őket senki. „Szamárfüles milliók olvassák az írásaimat” – mondja a darabbeli Kant, „gyakran azt gondolom, hogy megőrültem, ez a külvilág bűntelése természetesen”. Akkor hát ki maradna megfelelőbb társaságként egy papagájnál? Egy papagáj, aki nem vitatkozik, soha nem mond ellent, aki – mi mást tehetne? – „papagájként” ismételteti gazdája örületes badarságait és szeniális gondolatait – Bernhard intenciója szerint e kettőt, ha egyáltalán, csak egy rendkívül vékony sáv választja el egymástól. E papagáj, Friedrich, így legalább olyan szívszorító teremtmény, mint irodalmi előképe, Lulu, Flaubert EGY JÁMBOR LÉLEK című kisregényéből. Ott a Szentlélek rémületesen groteszk, itt a Filozófia torokszorítóan nevetséges földi inkarnációja. Pallasz Athéné baglyának hidegglélős torzképe, kalitkába zárt paródiája. Ugyanakkor Kant embermegvetésének gunyoros megtestesülése, egy beszélő fityisz az őt körülvevő társaság orrára. Mert hát badarságokat beszél persze Kant is, de ezek legalább mániák, egy nagy elme gyarló és nevetséges rögeszméi szemben a többiek sivár közönségességével. Kant mániásan telt, míg a többiek pusztán csak üresek. Kant végtelennek tetsző előadásokat tart, míg a többiek parttalanul fecsegnek. Kant az élő bizonyítéka, hogy a gondolkodás szenvedély, míg a külvilág már semmiféle szenvedélyre nem képes. Rögeszméik, ha vannak, mindig a külvilág tárgyi megragadására, valami birtoklására irányulnak: a Milliomosnó megszállottan követeli a Titanic roncsainak kiemelését, ugyanis a katasztrófa során nagyanyjával együtt a teljes családi ékszergyűjtemény is alámerült a tengerbe. A műgyűjtő Sonnenschein olajképekre specializálta magát vad szenvedéllyel. Kant agya egyforma dühvel veti rá magát a tiszta észre és arra a problémára: vajon hány köménymagszemet szokott tenni a szakács a köménymaglesvesbe? Kant gondolkodása és beszédmódja polifonikus, szemben a többiek tökéletes monologikusságával. E polifónia néhány fő téma köré szerveződik, ismét egyenrangú szerepet biztosítva a röhögtető badarságoknak és a komoly-nak szánt kinyilatkoztatásoknak: „Leibniz,

mondta Leibniz; Szél: nyugati, északnyugati; A planéták excentricitása; Minden, ami van, van, minden, ami nincs, nincs; A világ a világ fonákja, a valóság a valóság fonákja.” És így tovább. Kant minden gesztusa kinyilvánítása világ-megvetésének, kigúnyolása környezetének. „Excentricitásai” egy tudatos bohóc nyelvöltögetése: cipőjében azbeszttetét visel, mert fél, hogy lángba borul előadásai közben; csak legalább négyhetes újságot hajlandó olvasni, hogy megóvja magát a felesleges izgalmaktól, de még ez sem veszélytelen, félő ugyanis, hogy a felolvasás során Friedrich halálra röhögi magát: „minél komolyabb a tartalom, annál nagyobb a veszély, hogy Friedrich halálba röhögje magát”. Már maga az utazás is a közhelyes és ostoba világi szóbeszédék cáfolatára történik. „Kant soha nem mozdul ki Königsbergből”, tartja a mondás, és lám, Kant most Amerikába utazik. „Königsberg ott van, ahol Kant, és Kant ott van, ahol Königsberg” – így szól a másik szóbeszéd, ugyancsak hülyeség Kant szerint. Az emberek hülyék, a történelem szemfényvesztés – az utazással Kant most bebizonyítja téziseit. Minden igaz, de amint láttuk, az általános elhülyülés alól Kant sem vonhatja ki magát. Mert bár kijelenti, hogy gyűlöl mindent, ami amerikai, már maga egy amerikai út is perverzítés, mégis ő az, aki teljesen amerikai ízlésű reklámszlogeneket gyárt a behajózás jelentőségéről: „Amerikába viszem az Észl, és Amerika visszaadja a látásomat; Kolumbusz felfedezte Amerikát, Amerika felfedezte Kantot.” Az amerikai út során Kant is amerikanizálódik.

A komédiában rengeteg szó esik a Titanic elsüllyedéséről, ám a Kapitány joggal jelentheti ki: „manapság már nem a Titanic korában élünk”. Az utasok elkerülik hát a katasztrófát, ám szellemi értelemben a darabban ábrázolt világ csődje felér ama világhírű és jelképpé vált hajótörés rémületével. E modern kori bolondok hajóján az általános elhülyülés fenyegetőbbnek tűnik, mint a korábbi jéghegy. A kikötés előtti záróképben, a lampionünnepségen már ijesztővé válik a vacsoraasztalnál szétfecsegett világ banalitása. A milliomosnó elkiáltja magát: „hölgyválasz!”, és kacagva lejt tova Kant oldalán a Kék Dunakeringő hangjaira. Tudjuk: a süllyedő Titanicon a zenekar a legutolsó pillanatig játszott.